

Ávedik Lukács és az erzsébetvárosi örmény közösség a XIX. század második felében

Tisztelt Hölgyeim és Uraim! Kedves Hallgatóság!

A 2002-es budapesti örmény kiállítás után kaptam egy lehetőséget, hogy a négy nagy erdélyi magyar-örmény település egyikébe, Erzsébetvárosba eljussak. Diáktársaimmal az örmény templom története, könyvtára mellett a plébánia könyvtára és levéltára is foglalkoztatott bennünket, illetve a város főúrnak, az Apafi családnak története, valamint a helyi lakosok élete az újkortól napjainkig. Érdeklődésem hamarosan egy, a városban gyakran előforduló név, Ávedik Lukács plébános felé fordult, aki a város szülötte volt és szinte itt élte le egész életét.

A téma betekintést enged mind az etnikai, mind a felekezeti kisebbség helyzetére a Kárpát-medencében a XIX-XX. században, illetve az örmény nép történelmének vizsgálatára is.

Sokat tett Ávedik Lukács az örménység fennmaradásáért, vagy tehetett volna többet is? - ez a feszült-ség egész életén átvonult. Dolgozatomban egy, a helyzet adta történetíró életét kívántam megörökíteni.

Az erdélyi örmény települések közigazgatási és egyházi egysége 1680-ra történt meg az ún. örmény kompánia létrehozásával. Később az örmény közösség több privilégiumot is kapott, például a szabad költözés, szabad kereskedelem jogát. II. Apafi fejedelem kiváltságlevelet adott ki, mely alapján saját bírót állíthattak, ezek a bírák viszont a székely főbíráknak voltak alárendelve. Az egységes igazgatás 1700-ig állt fenn, az örmény főbíró Ebesfalván székelt. Ekkor azonban Szamosújvár külön főbíróvá választott.

A XVIII. századra négy jelentős örmény település alakult ki, a két szabad királyi város: Szamosújvár és Erzsébetváros, ezen kívül Gyergyószentmiklós és Csíkszépvíz. Az örmények itt is, mint bárhol, kereskedelemmel és kézművességgel foglalkoztak, ezen belül marhakereskedéssel és bőrfeldolgozással. Ennek érdekében Moldvából és Erdélyből vásárolták meg az állatokat és eljutottak Pestre, sőt a bécsi piacra is.

A XIX. században bekövetkező változások lassan az örmények hanyatlásához vezettek, piacuk beszűkült, gazdasági pozícióik jelentéktelenné váltak. A megváltozott körülmények következtében az örmény lakosság a külkereskedelemtől áttért a belkereskedelemeire. Ezek következtében már más termékekkel, főként bőr kikészítésével foglalkoztak. A lakosság számát tekintve is lelassult a gyarapodás, a bevándorlás majdhogyanem megszűnt.

1868-ban Ferenc József törvényben szabályozta Magyarország és Erdély egyesítését. A törvény kimondta: Erdély minden lakosa nemzetiségi, nyelvi és vallási különbség nélkül egyenjogú, s Erdélynek ezzel ellenkező törvényei eltöröltetnek. Azokat a törvényeket, melyek az erdélyi területen a bevett vallások vallásgyakorlati és önkormányzati szabadságait, jogegyenlőségét biztosítják, sértetlenül fenntartják, egyzersmind a görög és az örmény katolikus, valamint az ortodox egyházakra is kiterjesztik. 1848 után az etnikai alapokon szerveződött közösségek elvesztették jogi személyiségüket, és a modern társadalomba való integrálódás egyben nemzetiségük feladásához is vezetett. Erre való érdekes reakcióként egy új ideológiát dolgozott ki a XIX. század végén a Szamosújváron megjelenő Armenia folyóirat körül kialakult értelmiségi csoport, ez az ideológia pedig az ... armenizmus. Ez azt jelentette: két síkon próbálták megfogalmazni a magyarországi örmények önazonosságukat, politikai értelemben a magyar nemzet részeként határozták meg magukat, kulturális értelemben viszont örmények kívántak maradni. E körnek volt jeles tagja többek között *Merza Gyula*, vagy *Szongott Kristóf* szamosújvári plébános, de maga *Ávedik Lukács*, erzsébetvárosi esperes is. Az örmény neofiták egyenesen azonosították magukat a magyarsággal, melynek nemzetfelfogása a korban tökéletesen egyezett abban, hogy az országban mindenki vagy már magyar, vagy azzá lesz.

A magyar-örmények asszimilációja jelentős méretűvé a XIX. században vált, de gyökerei már korábban keresendők. Nagyban hozzájárult a magyarságba való beolvadáshoz, a többi nemzetiséggel szemben, hogy az örmények messze éltek hazájuktól; munkájuk, a kereskedés révén pedig hajlamosak voltak arra, hogy megtanulják az adott ország nyelvét. Ehhez járult hozzá az is, hogy beköltözésükkor elfogadták az uralkodó feltételét, hogy a magyar etnikumhoz tartoznak, tehát mint nemzetiség nem léphettek fel jogaikért akkor sem, amikor más nemzet a kiegyezés után már élhetett ezzel a lehetőségével. A többi nemzetiségek politikai egységekbe tagolódtak, a kiegyezéssel pedig egyre gyakrabban felléptek jogaik érvényesí-

tése érdekében. Az örmények a négy településen kívül nem éltek jelentős tömbökben. A folyamat menthetetlennek bizonyult, ezt mutatja az is, hogy a Lemberg központtal, önálló püspökkel bíró lengyel örményeknél is hasonló elörménytelenedés következett be.

A magyar-örmények az asszimilációt többféle módon igyekeztek megakadályozni: örmény egyesületek, folyóiratok, alapítványok létrehozásával, illetve, szüntelen kérelmekkel, hogy felállíthassák az örmény püspökséget. A római katolikus hívek száma Erzsébetvárosban 1898-ban már körülbelül duplája volt az örmény katolikusokénak. 1910-re Magyarországon összesen csak 121 örmény családot számoltak, ezek is már teljes mértékben beolvadtak a magyarságba.

A korabeli helyzet ábrázolására egy meghatározó személy életét ragadtam ki, Erzsébetváros plébánosával foglalkoztam részletesebben; az ő életén és munkáján keresztül az erdélyi örmények életét szeretném láttatni.

Ávedik Lukács 1847. október 18-án született Erzsébetvárosban. Az 1900-ban készült személyes jelentésében Ávedik beszámolt arról, hogy az első négy gimnáziumi osztályt szülővárosában, a következő négyet pedig Székelyudvarhelyen végezte, majd a teológiai tanulmányait Gyulafehérváron folytatta. Ávedik Lukácsot 24 évesen a bécsi örmény püspök szentelte pappá. Erzsébetvárosban teljesített kápláni szolgálatot 7 évig, amikor is az úgynevezett zsinati vizsgát sikeresen letette a következő év májusában. Ennek következtében érdemessé vált a 'parochus' címre, így a püspök beiktathatta őt a plébánosi hivatalba. A főpap a beiktatás alkalmával Ávedik Lukácsot nevezte ki a kerületi jegyzői tisztre is. Ávedik az alesperesi hivatalba 1880-ban került, később esperessé, majd 1894-ben főesperessé nevezte ki előjárójá.

Beosztott lelkészársai meg voltak vele elégedve, mert a kor problémáira valóban választ váró főesperes a koronagyűléseken hasznos előadásokkal, reform gondolatokkal látta el őket.

Ávedik teológiai tanulmányaival végezvén, 1870-től tanított a helyi gimnáziumban, majd 1878-ban a plébánosi kinevezéssel együtt járó igazgatói állást is megkapta a helyi fiú-és leányiskolában. Itt mint hittanár tanított. Később a főesperességgel a kerületi egyházi tanfelügyelői tisztséget is ellátta. Beosztottjai szintén elégedettek voltak vele, mert valóban szíven viselte a diákok kiváló neveltetését. Erzsébetváros kerületi egyházi tanfelügyelőjeként tanügyi kiállítást rendezett 3 megye intézményeinek bevonásával 1893-ban.

Tíz év múlva a szervezőbizottság elhatározta, hogy a következő tanévben Erzsébetvárosban tartják meg a nagyszabású kiállítást. Mindenféle oktatási intézményt meghívott a bizottság és a korábbi 3 vármegye mellé még kettőt vontak be. 1908-ban, amikor Ávedik betegsége miatt lemondani kényszerült az elemi iskola gondnokságáról, a királyi tanfelügyelőtől egy hálálkodó levelet kapott. Ebben mondtak köszönetet Ávedik fáradhatatlan és buzgó tevékenységéért, mellyel az erzsébetvárosi állami elemi iskolát magas színvonalon álló virágzó intézetté fejlesztette.

Ávedik pályafutásának nagy elismerését jelentette a neki adományozott egyik legrangosabb kitüntetés. Az államtitkár jelentéséből kiderül: a király Ávedik Lukács erzsébetvárosi örmény katolikus esperes plébánosnak a közügyek és a tanügy terén szerzett érdemei elismeréséül a Ferencz-József rend lovagkeresztjét legkegyelmesebben adományozni méltóztatott.

Ávedik sok tennivalója mellett is szakított időt híveire. Többek levele is megtalálható az erzsébetvárosi örmény templom levéltárában. Az itt található egyházközségi könyvek, a különböző alapítványok jegyzőkönyvei mind beszámolnak Ávedik adakozó szándékáról. Ezt mutatja a főtemplom egyik üvegablaka is, melyet 1902-ben készítettett Szent Lukács evangélista tiszteletére.

Az erzsébetvárosi plébánosnak jelentős szerepe volt Erzsébetváros közéletében: több bizottságnak, mint például a Kameller-alapítvány, vagy a Kabdebó alapítványnak is tagja volt, elnöke a Kis-Küküllő vármegyei Általános Tanító Egyesületnek, Kis-Küküllő vármegye választmányi tagja, a jótékony alapítványok bizottsági elnöke.

Erzsébetváros, mint szabad királyi város az országgyűlésen szavazattal bíró jogi személy 1905-ben országgyűlési képviselő-választásra készült. Választási elnökké az örmény plébánost szavazták meg a városi képviselő-választmányon.

Ávedik Lukács számos könyvet írt és kihasználta a lehetőséget, hogy publikáljon a helyi újságokban. Legtöbb tudományos cikke azonban az 1887-ben meginduló örmény folyóiratban, az Armeniában jelent meg, mely évente kötetben látott napvilágot. Ávedik saját bevallása szerint fontosnak tartotta, hogy az örmények megőrizték a hagyományukat, kultúrájukat. Ennek érdekében megpróbálta népszerűsíteni az örmény nyelv oktatását, például úgy, hogy örmény olvasókönyv-sorozatot indított az Armenia hasábjain. Konkrétan kifejezte azt a szándékát, hogy másokat is serkenteni akart az Erdélyben már-már holt nyelv tanulására és használatára. Sok mindenben szenvedünk hiányt, kellene egy módszeres nyelvten; szükség-

günk van egy örmény-magyar és magyar-örmény szótárra; mert csak ezek segítségével kutathat az érdeklődők az örmény irodalom gazdag bányájában. Én reményelem, ha felébresszük a teremtő, munkás Múzsákat, ezekről is lesz gondoskodva - írta. A gondoskodás viszont elmaradt, erre ő sem vállalkozott, az örmény olvasókönyvnek is csak pár száma jelent meg a folyóiratban.

Az Arméniában megjelent egy-egy értekezését a következő években felhasználta könyveinek egy-egy fejezeteként. A cikkek megírásához szükséges iratokhoz az erzsébetvárosi egyházi levéltárban fért hozzá. A sorozatban a cikkíró felhasználta még püspöki leveleket, canonica visitatiokat is, és igyekezett pontos történelmi háttérrel adni. Erzsébetváros örménységének helyzetét összehasonlította a Habsburg Birodalmon belüli egyetlen, a lemergi örmény érsekségével. Következtetésül megjegyezte: „ezen egyházmegye példát adott arra, hogy miként kell a jövőt biztosítani.” Ávedik ezzel szülőföldje számára szeretett volna más, jól működő örmény egyházmegyét követendő példaként felmutatni.

Folytatjuk

(Polyák Mariann előadása elhangzott a

Fővárosi Örmény Klub szeptember 15-i műsorán)

* * *

Kátainé Szilvay Ingrid

Maestro Kozmosz, avagy látogatás a jereváni Paradzsanov Múzeumban

A zsenialitás mára irodalmi fogalomná vált. Zseninek nevezzük az olyan embert, aki számunkra elérhetetlen időben és térben létezik. Legendákból és iskolai tankönyvekből értesülünk életéről. Köztünk már rég nem él. Akiknek szerencséjük volt életében ismerniük Paradzsanovot, akik kommunikálhattak vele, élvezhették gyermeki jóhiszeműségét, artisztikus humorát, nyugtalanító energiáját, szemtől-szemben találhatták magukat egy olyan emberrel, akinek gondolatai, szavai és munkája által minden értelmet és szépséget nyert. Ez az „ideológusok és bürokraták nyugalmanak veszélyeztetője” mágnese volt a kereső, gondolkodni merő, közhelyeket gyűlölő, nem mindennapi embereknek.

Üstökösként csapódott be a szovjet idők átideologizált, agyoncenzúrázott művészetének börtönszagú atmoszférájába. Az üstökös hosszú csóvát húzott maga után: kollégák, hódolók, adeptusok hosszú sorát. Akik ismerték, mesélik, hogy sohasem lehetett egyedül találni. Barátok, vendégek, véletlen ismerősök, ismeretlenek és még ki tudja kicsodák éltek és visszaéltek vendégszeretetével, őszinte kíváncsiságával és jóindulatával. Hogy mikor dolgozott, aludt, evett vagy olvasott - azt senki sem tudta. Állandóan mesélt, másokat hallgatott, utazott és alkotott. „*A lélek köteles dolgozni. Éjjel-nappal, éjjel-nappal.*” Paradzsanov számára az alkotás nem kötelesség volt, hanem a legbelső és legtermészetesebb szükséglet.

A házában alig volt könyv. Ha mégis megjelent, vagy elajándékozta, vagy eltűnt. Olvasni nem látták. Mégis mindent és mindenről tudott, „abszolút hallása” és tökéletes lényeglátása volt minden irodalmi, művészeti, kulturális vagy politikai eseménnyel kapcsolatban. Ezt nevezik a zseni ösztönének. Egyszer, egy enteriőrrel szóló kiadványt lapozva így szólt: „*Nem azzal kezdték és nem is azzal fejezték be, amivel kellett volna. Diogenész a jó kezdet. Diogenész hordója - a legjobb enteriőr. A befejezés pedig a Kongresszusi Palota.*”

Az 1968-as események kapcsán egy moszkvai minisztériumi filmesztétának megjegyezte: „*Filmet csinálni ez az ország nem tud. Jobban megy maguknak a tankos bevonulás idegen fővárosokba.*”

Egy pártcsinovnyikot, aki mecénási hangot próbált megütni vele szemben, így szakított félbe: „*Megírhatja nekem a forgatókönyvet. Úgyis átirom.*” Egy sznob dámával, aki „szellemi vezérért” jött hozzá, imígyen beszélt: „*Hány szobás a lakása? Öt? Vegyen föl albérlő diákokat. Majd takarítják a mellékhelyiségeket!*” Türelmetlensége a falssal, megjátszottsággal, közönségességgel szemben durvává, provokálóvá tette. Paradoksonjai, fintorai, gesztusai, parodizálásai állandó színpaddá tették az őt körülvevő teret a jelenlevők nagy örömeire vagy bánatára. Ha valaki felvette volna „*élete filmjét*”, talán a legjobb alkotásával lennének gazdagabbak.

Mindenben a szépet kereste. Gyermeki őszinteséggel tudott örülni egy szép szobabelsőnek éppúgy, mint egy választékosan megterített asztalnak, egy csokornak vagy látszólag véletlenszerűen egymás mellé került tárgyaknak, melyekbe belelátta saját kompozícióját - így születtek kollázsai, rajzai, metaforái. Nemcsak a szép tárgyak vonzották. Áhítattal imádta a szép embereket. Gyakran csalódott bennük. Erősen